

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE MUDANYA MÜTAREKESİ VE LOZAN BARIŞ KONFERANSI TARTIŞMALARI

MUDANYA ARMISTICE AND LAUSANNE PEACE CONFERENCE DEBATES IN GRAND NATIONAL ASSEMBLY OF TURKEY

Erkan CEVİZLİLER*

Seyhan AKBULUT**

ÖZ

Milli Mücadele Dönemi'nde Türk ordusunun başlattığı Büyük Taarruz zaferle sonuçlanınca mütarekenin yolu açılmıştı. Mudanya'da yapılacak olan mütareke görüşmelerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Hükümeti'ni temsil etmek üzere, Mustafa Kemal Paşa adına İsmet Paşa görevlendirilmişti. 3 – 11 Ekim 1922 tarihleri arasında yapılan Mudanya Mütarekesi TBMM Hükümeti için büyük bir diplomatik ve askeri başarı olmuş, mütareke sonrasında barış konferansı için hazırlıklara başlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa Mudanya Mütarekesi'nde etkin olan İsmet Paşa'yı barış görüşmelerine de göndermek niyetindeydi. Meclis içerisinde genel kanaat ise Rauf Bey ve Rıza Nur Bey'in gönderilmesi yönündeydi. Nihayetinde İsmet Paşa önce Hariciye Vekilliği'ne ardından konferansa gidecek heyetin başkanlığına tayin edildi. TBMM, konferansa gidecek heyete 12 maddelik bir talimatname verdi. İsmet Paşa, Lozan görüşmelerine ara verilip heyetiyle Türkiye'ye döndüğünde Meclis'i bilgilendirdiği oturumlarda, Misak-ı Milli'ye ve bu talimatnameye uymadığı gerekçesiyle, özellikle İkinci Grup'un ağır eleştirilerine maruz kalmış, İkinci Grup, İsmet Paşa kadar Mustafa Kemal Paşa'nın da Misak-ı Milli'yi yok saydığını ileri sürmüştür. Nihayetinde Lozan Barış Antlaşması 13 oya karşı 206 oy ile TBMM tarafından onaylanmıştı.

*Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi: erkanc@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1199-3610

**Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi; tarihciakbulut27@gmail.com; ORCID: 0000-0002-3573-2151

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article: Erkan Cevizliler-Seyhan Akbulut, “*Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Mudanya Mütarekesi ve Lozan Barış Konferansı Tartışmaları*”, Atatürk Üniversitesi, Atatürk Dergisi, X, S.1, (Temmuz-2021), s.21-48. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniad>)

Anahtar Kelimeler: Mudanya Mütarekesi, Lozan Barış Antlaşması, İsmet Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi.

ABSTRACT

When the Great Offensive launched by the Turkish army during the national struggle ended in victory, the path of the armistice was opened. Ismet Pasha was appointed on behalf of Mustafa Kemal Pasha to represent the Government of the Grand National Assembly of Turkey (TBMM) at the armistice talks to be held in Mudanya. The Armistice of Mudanya, held between 3 and 11 October 1922, was a great diplomatic success for the government of the parliament. After the armistice, preparations for the peace conference began. Mustafa Kemal Pasha intended to send Ismet Pasha, who was active in the Mudanya armistice, to peace talks. The general opinion within the assembly was that Rauf Bey and Reza Nur Bey should be sent. After all, Ismet Pasha was first appointed head of the delegation that would go to the Ministry of Foreign Affairs and then to the conference. Parliament gave a 12-point instruction to the delegation that will go to the conference. When Ismet Pasha returned to Turkey with his delegation, he was subjected to heavy criticism from the second group, especially on the grounds that he did not comply with Misaki Milli and this instruction. The second group claimed that Mustafa Kemal Pasha, as well as Ismet Pasha, ignored Misaki Milli. In the end, the Lausanne peace treaty was approved by the parliament with 206 votes against 13 votes.

Keywords: Mudanya Armistice, Lausanne Peace Treaty, Ismet Pasha, Grand National Assembly Of Turkey.

GİRİŞ

Batı cephesinde Türk kuvvetlerinin taarruzunun çabukluğu, geniş bir alanı kapsaması ve kesin bir sonuç alması tüm dünyanın ilgisini çekmişti. Büyük Taarruzdan sonra, Müttefikler askeri ve siyasi girişimlere başlamışlar, Türk yönetimi ise Boğazlar, Çanakkale ve Kocaeli bölgesine askeri birlikler göndermiştir. Taraflar arasında askeri bir harekât olmamasına karşın siyasi temaslar oldukça gergin yürütülmekteydi.¹

İngiliz Hükümeti, Büyük Taarruzun sonuçlarını değerlendirmek üzere 7 Eylül 1922 tarihinde bir toplantı yapmış, toplantıda boğazları bırakmamak ve Gelibolu'yu korumak amacıyla bölgeye gerekirse takviye kuvvetler gönderilmesi gibi konular

¹ Tefik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 435; David Walder, **Çanakkale Olayı**, (Çev. M. Ali Kayabal), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971, s. 84.

müzakere edilmiştir. İngiltere Dışişleri Bakanı Kedleston Markisi Curzon², mücadeleye devam etme düşüncesini taşıırken Fransa Hükümeti Türk birliklerinin kesin zaferinin ardından Boğazlara doğru ilerlemesinden kaygılanarak İngiltere’yi desteklemeye karar vermiştir.³ Ancak Fransa, kamuoyunun yeni bir savaşa karşı olmasından dolayı orta yol bulabilmek ümidiyle Yüksek Komiser General Maurice Cesar Joseph Pelle’yi⁴ Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere İzmir’e göndermiştir. Pelle, İngilizlerin ilan ettiği tarafsız bölgeye Türk birliklerinin girmemesi gerektiği düşüncesindeydi. Mustafa Kemal Paşa ise TBMM Hükümeti’nin böyle bir bölgeyi tanımadığını, Trakya’yı kurtarmadan ordunun durdurulmasının hata olacağı fikrini taşıyordu.⁵

Aynı günlerde İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Charles Harrington⁶ İngiliz kuvvetlerini İstanbul ve Boğazlara yönlendirmeye başlamış, İngiliz Savaş Bakanı Winston Churchill ise bir bildiri yayınlarak ülkesinin ittifak halinde olduğu bağlantılı tüm devlet ve İngiliz dominyonlarını, Türk kuvvetlerine karşı birlikte hareket etmeye çağırmıştır. Ancak Churchill’in bu çağrısı büyük tepkiyle karşılanmış, özellikle dominyonlar beklenen desteği vermeyeceklerini belli etmişlerdir. İtalya ve Fransa ise bildirimden sonra askeri birliklerini geri çekerek Türkiye ile savaşa girmeyeceklerini açıklamışlar, savaş söylemlerinin dillendirilmesi İngiliz kamuoyunda da eleştirilmiştir.⁷

TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa ise sorunların diplomatik yolla çözülmesi görüşündeydi ve o günlerde bir İngiliz gazeteciye verdiği demeçte, Misak-ı Millî sınırlarına riayet edeceklerini ve toplanacak bir konferansa katılmaya hazır olduklarını açıklamıştı. Mustafa Kemal Paşa bu çerçevede ülke basınına verdiği demeçlerde de Misak-ı Millî sınırları gerçekleşinceye kadar askeri harekettten vazgeçilmeyeceğini ifade ediyordu.⁸

Müttefikler Türk kuvvetlerinin ilerlemesini durdurmak ve yapılacak olan mütareke şartlarını belirlemek amacıyla 20 - 23 Eylül 1922’de Paris’te bir araya gelmişler

² İngiliz devlet adamı Lloyd Curzon of Kedleston, 1922’de Andrew Bonar Law kabinesinde Dışişleri Bakanı oldu. 1922-1923 Lozan görüşmelerinde İngiliz Heyetine Başkanlık etti. (D. Walder, **Çanakkale Olayı**, s. 84).

³ Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986, s. 269-270; Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devletlerinin Dış Siyaseti**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973, s. 118; T. Bıyıklıoğlu, **Trakya’da Milli Mücadele**, I, s. 434.

⁴ 10 Şubat 1921’de Fransız Yüksek Komiseri sıfatıyla İstanbul’a geldi. Lozan Konferansı’nın İkinci Dönem görüşmelerinde Fransa’yı temsil etti. Fransa adına Lozan Antlaşması’nı imzaladı (Rıza Nur, **Lozan Hatıraları**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1991, s. 270).

⁵ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004, s. 451.

⁶ İstanbul’a İngiltere’nin Yüksek Komiseri olarak atandı. Mudanya Mütarekesi’nde İngiltere’yi temsil etti. (D. Walder, **Çanakkale Olayı**, s. 154-155).

⁷ İsmail Eyyupoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s. 85-88.

⁸ S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s. 273-274.

ve burada aldıkları kararları TBMM Hükümeti'ne bir nota ile bildirmişlerdir. Müttefikler verdikleri notayla mütareke istemekte ve mütareke görüşmelerinin de Mudanya ya da İzmir'de yapılmasını teklif etmekteydiler. Mustafa Kemal Paşa notaya hemen cevap vermemiş, Müttefiklerin hassas oldukları tarafsız bölgeye Türk birliklerini sevk etmeye karar vermiştir. Gelişmeler üzerine Fransız diplomat Franklin Bouillon ile Mustafa Kemal Paşa arasında 28 Eylül'de İzmir'de bir görüşme gerçekleşmiş, Bouillon görüşmeye Müttefik devletleri temsilen katılmıştır. Bouillon görüşmede askeri harekâtın durdurulmasını, bir mütareke komisyonu kurulmasını gündeme getirmiş, Trakya'nın Meriç'e kadar olan kısmının TBMM Hükümeti'ne ait olduğunu kabul ettiklerini açıklamıştır. Bouillon ayrıca İstanbul'un boşaltılacağını ve TBMM Hükümeti'nin Milletler Cemiyeti'ne kabul edileceğini beyan, karşılığında ise Boğazların serbestliği ve azınlıkların korunmasını talep etmiştir. Yine Bouillon, Yunanlıların Doğu Trakya'dan çıkarılmasına karşılık tarafsız bölgeye asker gönderilmemesini istemiştir. Görüşmelerde bu konularda mutabakata varılmış ve Mudanya Mütarekesi'ne giden yol açılmıştır.⁹

A- MUDANYA MÜTAREKESİ GÖRÜŞMELERİ VE MÜTAREKENİN İMZALANMASI

İsmet Paşa, TBMM Başkanı ve Türk Orduları Başkumandanı Mustafa Kemal Paşa adına Büyük Millet Meclisi tarafından mütareke görüşmelerine katılmakla görevlendirilmiş, İsmet Paşa'nın başkanlık ettiği heyette, Garp Cephesi Kurmay Başkanı Asım Paşa ve Garp Cephesi Harekât Şubesi Müdürü Kurmay Yarıbay Tefvik Bey de bulunmuştur.

Taraflar arasında bir mütareke imzalanması için düzenlenen konferans 3 Ekim 1922'de Mudanya'da başlamıştır. Konferansta Müttefikleri Yüksek Komiserler temsil etmiş, görüşmelere İngiltere adına General Harrington, Fransa adına General Charpy, İtalya adına General Monbelli katılmıştır. Yunanistan mütareke görüşmelerine temsilcisi olarak General Mazaraki ve Albay Sarıyannis'i göndermiş fakat Ankara Hükümeti'nin itirazları üzerine Yunan Heyeti, konferansa katılmayarak görüşmelere Müttefik generalleri aracılığıyla dolaylı dâhil olmuşlardır. Konferansın açılışında İsmet Paşa ev sahibi olarak generallere yer göstermiş, böylece toplantılara kimin başkanlık edeceğini de ilan etmiştir. TBMM Hükümeti'nin mütarekeden beklentisi; Doğu Trakya'nın Meriç

⁹ İ. Eyyupoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, s. 103-111; D. Walder, **Çanakkale Olayı**, s. 334-337.

Nehri'ne kadar olan kısmının boşaltılması ve Türkiye'ye iadesinin sağlanması şeklindeydi.¹⁰

Karaağaç'ı da içine alacak şekilde tüm Doğu Trakya'nın, 30 gün içerisinde boşaltılarak TBMM Hükümetine devredilmesiyle ilgili Türk talebinin kabul edilmemesi üzerine konferans görüşmeleri 5 Ekim'de çıkmaza girmiş, Müttefik devletlerin temsilcileri aralarında anlaşmak ve hükümetlerinden talimat almak üzere İstanbul'a dönmüşlerdir.¹¹ Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa 6 Ekim'de Türk kuvvetlerine Boğazlara yönelme emri vermiş ve İsmet Paşa'ya gönderdiği telgrafta Doğu Trakya'nın TBMM Hükümetine bırakılmaması durumunda bu emri geri çekmeyeceğini bildirmiştir.¹²

Konferans görüşmeleri tekrar başladıktan sonra İsmet Paşa'ya önerilen taslakta Karaağaç'ın Türk topraklarına dâhil edileceği ifadesi yer almamış, ayrıca Doğu Trakya'nın boşaltılması için 45 gün süre istenmiştir. 10 Ekim günü yapılan görüşmelerde bu hususlar tartışılmış, Doğu Trakya'nın işgal kuvvetleri tarafından boşaltılıp TBMM Hükümeti'ne iadesi için teklif edilen 45 günlük süre 15 güne indirilmiştir. Bölgenin TBMM Hükümeti'nin kontrolüne geçmesi ise İtilaf Devletleri kuvvetlerinin çekilmesinden 30 gün sonra gerçekleşecekti. Bu kararlar üzerine Mustafa Kemal Paşa Meclis'te Mudanya'da istedikleri şartların elde edildiğini beyan etmiş, Mütareke'nin imzalanmasının gerektiğini bildirmiş, TBMM 10 Ekim günü Mütareke'nin imzalanmasını kabul etmiştir.¹³

Mütarekeye göre taraflar, aralarındaki düşmanca tutumlara 15 Ekim itibariyle son vereceklerdi. Trakya'daki Yunan ordusu 15 gün içerisinde, Yunan jandarması ve sivil yetkilileri en kısa zamanda Meriç Nehri'nin sol kıyısına çekilecekti. Karaağaç da dâhil olmak üzere Meriç Nehri'nin sağ kısmı barışın sağlanmasına kadar Müttefik askeri birliklerince işgal edilecek, sivil yönetim ilk olarak Müttefik yetkililerine, Yunanlıların bölgeyi otuz gün içinde boşaltmalarından sonra da TBMM Hükümeti'ne devredilecekti. Bölgede asayiş ve güvenliği sağlamak için bulundurulacak kuvvet 8.000 subay ve eri geçmeyecek, Türk jandarması Doğu Trakya'ya geçebilecekti. Müttefik askeri birlik ve

¹⁰ İ. Eyyupoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, s. 138-146; İsmet İnönü, **Defterler**, (Haz.: Ahmet Demirel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Haziran 2016, s. 44.

¹¹ İ. Eyyupoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, s. 169-170.

¹² **Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 030.10.218.472.36.

¹³ **BCA**, 030.18.1.1.30.20; **TBMMGCZ**, III/1, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985, s. 932-944; T. Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, I, s. 434.

komisyonları Yunanlıların Doğu Trakya'yı boşaltmalarından sonra bu bölgeden çekilecekler, Anadolu'daki Türk kuvvetleri belirlenen sınırlar üzerinde duracaklardı.¹⁴

B- MUDANYA MÜTAREKESİ'NİN MECLİS'TE GÖRÜŞÜLMESİ VE ONAYLANMASI SIRASINDA YAPILAN TARTIŞMALAR

TBMM'nin 4 Ekim 1922 tarihli gizli oturumunda, Müttefiklerin 23 Eylül'de göndermiş oldukları nota ele alınmış, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey notayı okumuş ve müttefiklere verilecek cevap tartışılmıştır. Müttefik devletlerin verdiği notada Trakya'nın teslim tarihi belirlenmediği için Yusuf Kemal Bey, bölgenin bir an önce işgal kuvvetlerinden arındırılarak Türk kuvvetlerine teslim edilmesi gerektiğinin Müttefiklere bildirilmesini savunmuştur. Yusuf Kemal Bey, ertesi gün yapılan görüşmede ise Müttefiklerin notayı gönderdikleri güne kadar yaşanan olayları özetlemiş, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey mütareke akdinin imzalanmasına kadar notaya cevap verilmemesini istemiştir. Fakat Yusuf Kemal Bey, Müttefiklerin cevabi bir nota beklediklerini ve cevap verilmediği takdirde durumun bundan olumsuz etkileneceğini savunmuştur. Görüşmelerde Trabzon Mebusu Nebi Zade Hamdi Bey mütareke şartlarının oluşmasını beklemekten yana olduğunu bildirmiş, Mustafa Kemal Paşa ise Mudanya'da görüşmelerin sürdüğünü, endişe edilen hususların orada ele alındığını hatırlatmıştır. Meclisteki görüşmeler neticesinde müttefiklerin gönderdiği notaya verilecek cevabın ertelenmesini savunan mebuslar ikna olmuş ve mevcut notanın gönderilmesi kabul edilmiştir.¹⁵

Mütareke görüşmeleri devam ederken İsmet Paşa görüşülen hususları maddeleyerek Mustafa Kemal Paşa'ya raporlamakta ve Mustafa Kemal Paşa'dan gelen cevaplar doğrultusunda hareket etmekteydi. Yusuf Kemal Bey 7 Ekim'de bu raporları içeren telgrafları sırasıyla Meclis'te okumuştur. Buna göre Müttefikler; Doğu Trakya'nın Yunan askerinden arındırılmasını kabul etmekteydiler ancak Türk idaresinin kurulmasını barış antlaşmasından sonraya bırakmak istemekte ve Karaağaç'ı Doğu Trakya sınırlarına dâhil etmemekteydiler. Mecliste bu raporlar ve mütarekenin genel gidişatı ile ilgili görüşmeler bir süre sonra çıkmaza girmiş ve İsmet Paşa'nın müzakerelerde yeterince etkili olmadığı yönünde eleştiriler baş göstermiş, İsmet Paşa'nın yanında siyasi meselelere hâkim birisinin olması gerektiği şeklinde düşünceler dile getirilmiştir.

¹⁴ Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), 16.121; İsmail Soysal, *Tarihçeler ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, I, (1920 – 1945), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989, s. 63-66.

¹⁵ TBMMGCZ, III/1, s. 861-873.

Mütareke hakkındaki görüş alış verişinin İsmet Paşa ve Mustafa Kemal Paşa arasında yapılması, meclise danışılmaması, mebusların geç bilgilendirilmeleri ve askeri harekâtın devam etmesi talebi yapılan diğer eleştiriler ve istekler arasındaydı.¹⁶

Mudanya görüşmeleri ile ilgili diğer bir Meclis toplantısı 9 Ekim günü gerçekleştirilmiştir. Toplantıda görüşmelere yönelik eleştiri; Trakya meselesinin ve Misak-ı Milli'nin ciddiye alınmaması olmuştur. Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey, Trakya'da yaşanan mezalimlerden hükümetin de sorumlu olduğunu ileri sürmüş, görüşmeler Mustafa Kemal Paşa ve Yusuf Kemal Bey'in izahatları ile nihayetlenmiştir.¹⁷

Yusuf Kemal Bey 10 Ekim günü yapılan toplantıda ise İsmet Paşa'nın o günün sabahında gönderdiği ve Mudanya'da alınan son kararları içeren telgrafi okumuştur. Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey, Doğu Trakya'nın işgal kuvvetlerinden boşaltılması için verilen 15 günlük ve TBMM Hükümeti'nin bölgede idareyi ele alması için verilen 30 günlük süreyi fazla bulduğunu söylemiş, Mustafa Kemal Paşa ise süreci makul bulduğunu ve bu süre zarfında bahsi geçen işlemlerin ancak tamamlanabileceğini vurgulamıştır. Görüşmelerde Mentеше Mebusu Tevfik Rüştü Bey mevcut hükümlerin reddedilmesini, böylelikle İngilizlerin daha makul tekliflerle geleceklerini iddia etmiş, Mersin Mebusu Selahaddin Bey de İstanbul'un tahliye meselesinin mütareke görüşmeleri sürecinde halledilmesi gerektiğini, bu meselenin sonraki sürece kalması durumunda Müttefiklerin tahliyeyi gerçekleştirmeyeceklerini ileri sürmüştür.

Tüm görüşler dile getirildikten sonra söz alan Mustafa Kemal Paşa ise İsmet Paşa'nın gönderdiği telgrafi defalarca okuyup tetkik ettiklerini, kabul edilemeyecek herhangi bir hususun bulunmadığına kanaat getirdiklerini söyledikten sonra, eleştiri yapan mebuslara İsmet Paşa'nın mütareke masasına hangi amaçla oturduğunu sormuştur. Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey amacın, mütarekeden önce gönderilen notaların içeriğindeki hususların gerçekleştirilmesi olduğu söylemiş, Mustafa Kemal Paşa bu sözleri onaylayarak amaca ulaşıldığını dile getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa ayrıca Müttefiklerin; İstanbul'un tahliyesi için barış antlaşmasını beklemekte ısrarcı olduklarından dolayı konuyla ilgili kararın bu şekilde kabul edildiğini ifade etmiştir. Müzakerelerde Tevfik Rüştü Bey mütarekeden önce devamlı dile getirilen tarafsız bölgeyi hatırlatmış, Mustafa Kemal Paşa da TBMM Hükümeti'nin, Müttefiklere böyle bir bölgeyi tanımadığını kabul ettirdikten sonra mütareke görüşmelerinin başladığını

¹⁶ TBMMGCZ, III/1, s. 897-906.

¹⁷ TBMMGCZ, III/1, s. 917.

ifade etmiştir. Müzakerelerde son olarak Aydın Mebusu Tahsin Bey söz almış ve Batı Trakya'da kalan Müslümanlar için ne yapılacağını sormuş; Mustafa Kemal Paşa ise güçlerinin tüm dünyayı kurtarmaya yetmeyeceğini ifade etmiştir.

Mecliste konu ile ilgili müzakerelerin ardından Mudanya Konferansı'nda Ankara Hükümetini temsil eden delegasyona mütarekeyi imza etme yetkisi verilmiştir.¹⁸ 11 Ekim günü yapılan toplantıda, İzmir Mebusu Refet Paşa Trakya'yı geri almakla görevlendirilmiştir.¹⁹ Daha sonra Bolu Mebusu Fuat Bey ve Konya Mebusu Refik Bey İsmet Paşa'nın Mudanya Konferansı'nda göstermiş olduğu gayretten ötürü kendisine Meclis adına teşekkür edilmesini teklif ettiler. Yapılan oylama sonucu teklif kabul edilmiştir.²⁰

C- LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NA YÖNELİK YAPILAN HAZIRLIKLAR

1- Delege Seçimi ve Meclis'te Yapılan Tartışmalar

Mudanya Mütarekesi'nin ardından İtilaf Devletleri ile Ankara Hükümeti arasında cereyan eden görüşmelerde, barış konferansının İsviçre'nin Lozan kentinde toplanmasına karar verilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, yaptığı değerlendirmelerden sonra İsmet Paşa'nın Lozan Konferansı'nda da baş delege olarak Ankara Hükümeti'ni temsil etmesine karar vermiş ve Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'e gizli bir telgraf göndererek görevinden istifa etmesini istemiştir. Bunun üzerine Yusuf Kemal Bey görevinden istifa etmiş²¹ ve İsmet Paşa da 26 Ekim'de önce Hariciye Vekilliğine, 31 Ekim'de de barış konferansına gidecek heyetin başkanlığına tayin edilmiştir. TBMM'nin 3 Kasım 1922 tarihli toplantısının sonunda, İsmet Paşa heyetin başkanı, Sıhhiye Vekili Rıza Bey ve Maliye Vekili Hasan Bey heyetin üyeleri olarak seçilmişlerdir.²²

Lozan'a gidecek heyet üyelerine masraflarını karşılamaları için belirli bir miktar maaş bağlanmasına yönelik yapılan meclis toplantıları tartışmalı geçmiş, bazı mebuslar Türk heyetinin konferanstaki diğer heyetlerden geri kalmaması için heyet üyelerine maaş bağlanmasını savunurken, bazı mebuslar ülkenin şartlarından dolayı bunu gereksiz

¹⁸ TBMMGCZ, III/1, s. 932-944.

¹⁹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), XXIII/1, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s. 341-342.

²⁰ TBMMZC, XXIII/1, s. 353-354.

²¹ Yusuf Kemal Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 270.

²² TBMMZC, XXIV/1, s. 335-338.

masraf olarak değerlendirmişlerdir. Bu mesele aynı gün çözüme kavuşmuş, heyet başkanına 10, diğer delegelere 8, danışmanlara 5, kâtiplere 3, neferlere günlük 2 İngiliz Lirası verilmesi kararlaştırılmıştır. Elbise ihtiyacı için ise başkana 50, diğer tüm üyelere 20 İngiliz Lirası ödenmesi kabul edilmiştir.²³

2- TBMM Hükümeti'nin Konferansa Davet Edilmesi ve Meclis'te Yapılan Tartışmalar

27 Ekim'de Müttefikler, TBMM Hükümeti'nin İstanbul'daki temsilcisi olan Hamit Bey'e sözlü bir nota vererek, yapılacak olan barış konferansının 13 Kasım'da Lozan'da başlamasını teklif etmişlerdir.²⁴

Müttefikler barış konferansına TBMM Hükümeti'nin yanı sıra İstanbul Hükümeti'ni de davet etmişlerdi. Sadrazam Tevfik Paşa, Müttefiklerin davetini memnuniyetle karşılamış ve 17 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa'ya ve 27 Ekim'de de TBMM'ye telgraflar göndermiştir. 30 Ekim günü Tevfik Paşa'nın gönderdiği telgraflar Meclis'te okunmuş ve tartışılmıştır. Telgraflar konusunda yapılan konuşmalar genelde aynı noktada odaklanmış, Müttefiklere karşı yalnız mücadele verdiği için barış konferansında ülkeyi Ankara Hükümeti'nin temsil etmesi kararlaştırılmıştır.²⁵

Konu ile ilgili yapılan müzakerelerde Rıza Nur, meclise saltanatın kaldırılması için bir takrir sunmuş, takriri Mustafa Kemal Paşa dâhil 82 mebus imzalamıştır.²⁶ Takrir, 30 Ekim günü yapılan görüşmelerde ele alınmış, Hüseyin Avni Bey saltanatın kaldırılması fikrine karşı çıkmış ve sadece Tevfik Paşa'nın teklifinin reddedilmesinin yeterli olacağı fikrini savunmuştur. 1 Kasım'da yapılan müzakerelerde Halifelik kurumunun geleceğinin belirsiz bırakılması meclisteki din adamlarının tepkisini çekmiş, bu kişiler şeriatta güçsüz ve hükümsüz halifenin olamayacağı fikrini savunmuşlardır. Tartışmalar sürerken Mustafa Kemal Paşa mecliste uzun bir konuşma yapmış, halifeliğin kısa tarihinden bahsedip bu kurumun şimdiki durumdan etkilenmeyeceğini ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın meclisteki konuşması sonrasında, oy birliğiyle saltanatın kaldırılması yönündeki kanun teklifinin hazırlanması kabul edilmiştir.²⁷

Meclis bundan sonra Lozan Konferansı ile ilgili konularla ilgilenmiş, yapılan toplantılar sonucunda konferanstaki görüşmeler için hazırlanan ve her sayfası TBMM

²³ BCA, 30.18.1.1.6.34.7; TBMMGCZ, III/1, s. 1005-1006.

²⁴ Ali Naci Karacan, **Lozan**, Nokta Kitap, İstanbul, Kasım 2007, s. 47.

²⁵ TBMMZC, XXIV/1, s. 269-290

²⁶ R. Nur, **Lozan Hatıraları**, s. 8-9.

²⁷ TBMMZC, XXIV/1, s. 292-316.

Hükümeti ve İsmet Paşa tarafından imzalanan, üç sayfa ve 14 maddelik talimat metni TBMM Hükümeti tarafından İsmet Paşa'ya verilmiştir.²⁸

D- KONFERANSIN BİRİNCİ DÖNEM MESELELERİ VE MECLİS'TEKİ YANSIMALARI

9 Kasım günü Lozan'a hareket eden Türk Heyeti 12 Kasım sabahı Lozan'da sade bir törenle karşılanmıştır.²⁹ Lozan Konferansı'na, Türk Heyetinin yanı sıra 12 devleti temsilen heyetler de katılmıştır. Konferansın toplanma sebebi; 1914'den beri var olan savaş haline son vermek ve Türkiye ile Yunanistan arasında barışı sağlamaktır. Konferansta İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya dört Müttefik devlet ve davetçi devlet sıfatına sahip oldukları için tüm görüşmelere katılacaklardı. Amerika Birleşik Devletleri, Yunanistan, Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı da tüm görüşmelerde bulunacaklar, ABD gözlemci sıfatına sahip olacaktı. Boğazlarla ilgili görüşmelere Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Boğazlar ve Batı Trakya ile ilgili müzakerelere Bulgaristan, kapitülasyonlar ve bazı borçlarla ilgili meselelerin görüşüldüğü toplantılara ise Belçika ve Portekiz temsilcileri katılacaklardı.³⁰

Konferansta İngiltere'yi Lord Natthaniel Curzon, Fransa'yı Camille Barrere, İtalya'yı Marki Camillo Garroni, ABD'yi Richard Washburn Child, Yunanistan'ı Eletherios Venizelos, Sovyet Rusya'yı G. V. Chicherin temsil etmekteydi. Yine Romanya'yı S. Duca, Constantin S. Diamandy, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nı Montchilo Nintchitch, Bulgaristan'ı A. Stamboliski, Arnavutluk'u M. Frasheri, Belçika'yı Baron Mon-Cheur, Portekiz'i M. De Ferreira ve Japonya'yı Baron Hayashi temsil etmekteydi.³¹

1- Sınırlar Meselesi

Trakya sınırı daha önce yapılan Mudanya Mütarekesi'nde büyük ölçüde belirlenmişti ve Doğu Trakya boşaltılıp Türk idaresi bölgeye yerleşmişti. Lozan'da Trakya sınırının belirlenmesi için yapılan oturumda söz alan İsmet Paşa, Trakya için 1913

²⁸ **TBMMGCZ**, III/1, s. 996-1003.; Verilen talimatlar için: **TBMMGCZ**, III/1, s. 1003-1006.

²⁹ İ. İnönü, **Defterler**, s. 46.

³⁰ Sevtap Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, Çev. Mehmet Morali, Alfa Yayınları, İstanbul, Mayıs 2011, s. 75.

³¹ Salahi R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s. 52.

sınırının kabul edilmesini, Batı Trakya için ise bir halk oylaması yapılmasını talep etmiştir.

Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı Devleti, Batı Trakya'yı Bulgaristan'a terk etmek zorunda kalmıştı. Bulgaristan'a ait olan Batı Trakya'daki topraklar, Bulgaristan tarafından 1919 Neuilly Antlaşması ile Müttefiklere bırakılmıştı ve nihayetinde Müttefikler de bu toprakları Yunanistan'a devretmişti. Yunan Başbakanı Venizelos Lozan'da bu toprakların Yunanistan'a ait olduğunu ileri sürüyordu. 25 Kasım'da Trakya için son toplantı yapılmış, İsmet Paşa isteklerini yinelemiş, Curzon ise Batı Trakya'da halk oylamasına ve Karaağaç'ın TBMM Hükümeti'ne verilmesine karşı çıkarak, konferansa katılan bütün devletlerin bu görüşte olduklarını beyan etmiştir. İsmet Paşa, Batı Trakya sınırı hakkında Curzon'un iddialarına cevap verme hakkını muhafaza ettiğini bildirmiş, Trakya sınırı meselesi şimdilik çözülememişti.³² Bu mesele TBMM'de de müzakere edilmiş, Karaağaç ve Batı Trakya konularında Lozan'daki Türk Heyeti'nin duruşu desteklenmiştir.³³ Dahası bu hususta konuşma yapan Trabzon Mebusu Nebizâde Hamdi Bey bölgeyi köy köy sayarak Türk nüfusunun çoğunlukta olduğunu dolayısıyla İsmet Paşa'nın Konferansta Batı Trakya'yı "*Alacağız*" demesi gerektiğini dile getirmiştir.³⁴

Lozan'da 25 Kasım 1922 tarihinde ele alınan Ege adaları ile ilgili Türk Heyeti'nin tezi iki esasa dayanıyordu. İlki, küçük ve yakın adalarla İmroz, Bozcaada ve Semadirek'in TBMM Hükümeti'ne verilmesi; ikincisi, diğer adaların askerden arındırılması ve tarafsız ya da bağımsız hale getirilmesiydi. Çünkü Anadolu'ya yakın olan adalar güvenlik için çok önemli ve adeta Anadolu'nun parçası konumundaydılar. Venizelos, adaların askersizleştirilmesinin uzmanlarca incelenmesini kabul etmiş, fakat adaların Anadolu için tehdit oluşturmadığını savunmuştur. Alt komisyonun çalışmaları sonunda İmroz ve Bozcaada'nın TBMM Hükümeti'ne, diğer adaların ise askerden arındırılması şartı ile Yunanistan'a verilmesi kararı alınmış ve komisyonun bu kararı tartışmalar sonucu kabul edilmiştir.³⁵

23 Ocak 1923 tarihinde Curzon'un başkanlığında açılan oturumda ülkenin güney sınırını ilgilendiren bir mesele olan Musul meselesi ele alınmış, İsmet Paşa, Musul'un TBMM Hükümeti'ne ait olduğunun siyasal, tarihsel, etnografik, coğrafik, ekonomik ve

³² Konferanstaki tartışmalar için bkz. Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 1, T. I, K. I, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969, s. 81-90.

³³ **TBMMZC**, XXIV/1, s. 112-118.

³⁴ **TBMMZC**, XXVI/1, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s. 169.

³⁵ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 1, T. I, K. I, s. 95-98.

askeri gerekçelerini açıklamıştır. Hukuksal olarak hâlâ Türkiye'nin parçası olan bir bölgede İngiltere'nin yaptığı sözleşme ve antlaşmaların hiçbir değeri olmadığını altını çizmiştir. İsmet Paşa, Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında ateşkesi sağlayan Mondros Mütarekesi'nin hükümlerine aykırı olarak işgal edilen Musul'un ülkesine iade edilmesi gerektiğini belirterek gerekirse bölgede halk oylaması yapılmasını teklif etmiştir. Curzon, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Müttefiklere savaş açtığı için Irak'a girdiklerini anlatmakla söze başlamıştır. Curzon, mütareke haberinin gelmesinden önce İngiliz kuvvetlerinin Musul'da değil Bağdat'ta olduğunu, Musul'da bölge halkının silahlandığını ileri sürmüştür. Ayrıca bölgenin halk oylaması yapmaya müsait olmadığını belirterek İsmet Paşa'nın teklifine sıcak bakmadıklarını ifade etmiş, diğer delegasyonlar da Curzon'un konuşmasını desteklemişlerdir.³⁶ Lozan'da İsmet Paşa ve Curzon Musul konusunda anlaşamamışlar ve meselenin iki devlet arasında yapılacak konferansta çözülmesine karar verilmiştir.

İsmet Paşa, Musul meselesi ile ilgili olarak Curzon'un Milletler Cemiyeti'ne başvurma ihtimaline karşı hazırlıklı olunması gerektiğini Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiş, Mecliste İsmet Paşa'nın savunması makul karşılanıp, Musul'dan vazgeçmenin mümkün olmayacağına dair konuşmalar yapılmıştır. İcra Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey konferanstaki vaziyeti müşkül bulmuş ve meseleleri girift olarak nitelendirmişti. Yine de görüşmelerin sulh ile nihayetlenmesi arzusu Rauf Bey tarafından dile getirilirken, Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey orduların yürütülmesi önerisinde bulunmuştu. Ancak Rauf Bey sulhta ısrarcı olunacağıının altını yeniden çizmişti.³⁷

2- Mali Meseleler

İktisat ve maliye konularıyla ilgili komisyonda; Osmanlı Devleti'nin borçları meselesi, Müttefiklerin Türk Heyeti'nden ve Türk Heyeti'nin de Yunanistan'dan istediği işgal masrafları konuşulmuştur. İsmet Paşa, Osmanlı borçlarının Osmanlı Devleti'nden ayrılmış olan diğer devletlerarasında paylaştırılması gerektiğini, Yunanistan'ın tazminat ödemesini ve Ankara Hükümeti'nin Mudanya Mütarekesi'ne de atıf yaparak ülkesini işgal edenlere tazminat ödemeyeceğini bildirmiştir. Bu konuda yapılan görüşmelerin sonunda sadece Osmanlı Devleti'nden kalan borçların paylaştırılması kabul edilmiştir.³⁸

³⁶ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 1, T. I, K. I, s. 343-353.

³⁷ **BCA**, 030.10.218.472.29; **TBMMGCZ**, III/1, s. 1220-1224.

³⁸ Ahmet Yavuz, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, 3, Birinci Takım, Dışişleri Bakanlığı, 1975, s. 1-4.

İktisat ve maliye ile ilgili meseleler için Ankara'nın Lozan'daki Türk Heyeti'ne verdiği talimat meselenin özet hali olup İsmet Paşa mali işlerden sorumlu Hasan Bey'in Ankara'ya gitmesini, konuşulan tüm konular ve Müttefiklerin istekleri ile ilgili Meclis'ten detaylı talimatlar alarak Lozan'a dönmesini istemiştir.³⁹

Hasan Bey, Ankara'ya gelerek 1 Ocak 1923 tarihinde Meclis'te yapılan gizli oturumda, bahsedilen konularla ilgili geniş bir açıklama yapmıştır. Müttefiklerin Mondros Mütarekesi'ne dayanarak işgal masraflarını TBMM Hükümeti'ne ödetmeye çalıştıklarını, buna karşılık Türk Heyeti'nin bu hususu kesinlikle reddettiğini vurgulamıştır. Meclis'in İsmet Paşa'ya tavsiyesi ise Osmanlı Devleti'nin genel borcunun Osmanlı Devleti'nden ayrılan ülkeler arasında paylaşılması, Müttefiklerin tazminat talebinin reddedilmesi, Musul ve kapitülasyon meselelerinde herhangi bir tavizin verilmemesi ve Anadolu'daki Türk askeri kuvvetinin kesinlikle sınırlandırılmaması yönündeydi.⁴⁰

Lozan'da 15 Ocak 1923'e kadar süren görüşmelerde hangi tarihin borç başlangıcı sayılması konusunda anlaşmaya varılamamış, Türk Heyeti 1918'e kadar olan, İngiliz ve Fransız heyetleri ise 1914'e kadar olan borçların paylaşılmasını istemiştir. 27 Ocak'ta mali ve iktisadi komisyon son toplantısını yapmış ve bu konuda da herhangi bir ilerleme sağlanamamıştır.⁴¹

3- Kapitülasyonlar Meselesi

Lozan'da İtalyan delegasyonu başkanı Garroni, Fransız delegasyonu başkanı Barrere ve İngiliz delegasyonu başkanı Curzon ve diğer delegeler yaptıkları konuşmalarda; Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları kendi isteği ile verdiğini ve kapitülasyonların büyük faydalar sağladığını ifade etmekle beraber; bağımsız bir devletin egemenliğini kısıtladığını, bu nedenle TBMM Hükümeti'nin zamanı geçmiş olan bu rejimin ortadan kalkmasını istemesinin anlaşılır olduğunu belirtmişlerdir. Müttefikler, kapitülasyon sistemi yerine TBMM Hükümeti'nin yabancı girişimcilere güven verecek yeni bir uygulama getirmesini, Türkiye'nin büyük ölçüde işletilmemiş kaynaklarını geliştirmeye katkıda bulunmak için bu tür girişimlere ihtiyacı olduğunu savunmuşlardır.

İsmet Paşa ise Müttefiklerin kapitülasyonların bir ulusun bağımsızlık ve egemenlik hakları ile bağdaşmaz olduğu şeklindeki görüşlerini bir senet olarak saydığını

³⁹ Bilal Şimşir, **Lozan Telgrafları**, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990, s. 261-263.

⁴⁰ **TBMMGCZ**, III/1, s. 1169-1198.

⁴¹ A. Yavuz, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, 3, Birinci Takım, s. 156-272.

belirtmiş, Türkiye’de yaşayan yabancıların uluslararası hukuk prensiplerine göre yaşadıklarını ve bunlara gerekli güvencelerin sağlandığını söylemiştir. İsmet Paşa, kapitülasyonların kaldırılmasının gerektiğini ve bu sistem yerine getirilecek hiçbir düzenlemenin kabul edilmeyeceğini vurgulamıştır. 28 Aralık günü İtalyan delegasyonu başkanı Garroni kapitülasyonlardan vazgeçtiklerini fakat hukuk ve ceza sistemlerinde güvence istemekten vazgeçmeyeceklerini söylemiş, 6 Ocak 1923 tarihinde yapılan toplantıda İsmet Paşa ise adli kapitülasyonları kabul etmeyeceklerini yinelemiştir.⁴² Mecliste Trabzon Mebusu Nebizâde Hamdi Bey ve Rauf Bey kapitülasyonların yerine getirilmesi istenen yeni sisteminde, yine kapitülasyon demek olacağını belirtmişlerdi. Hakkari Mebusu Mazhar Müfit Bey ve Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey Fransızların söz verdikleri halde meselelerde Türk Heyetinin aleyhinde olduklarına teessüf etmişlerdi.⁴³

4- Boğazlar Meselesi

İsmet Paşa Lozan’da, Misak-ı Milli’de de değinildiği üzere boğazlardan ticaret gemilerinin geçişinin sağlanması için kolaylık gösterileceğini belirtmiştir. Boğazlar bölgesi ülkenin en stratejik alanlarından biri olduğu için bu bölgedeki askeri ve siyasi güvenlik meselesinin hayati önem taşıdığını ve güvenliğin sağlanması için alınan tedbirlerin eksiksiz olması gerektiğini ifade etmiştir.

Sovyet Rusya, güvenliği için Boğazların kapalı olmasını; İngiltere, Romanya ve Bulgaristan ise boğazlardan ticaret gemilerinin geçişine savaş ve barış zamanında tam ve mutlak serbestlik tanınmasını savunmuşlardır. Bu devletler ayrıca barış zamanında savaş gemilerinin boğazlardan geçişinin tamamen serbest olması, çıkacak bir savaşta TBMM Hükümeti tarafsız ise savaş gemilerine serbestçe geçiş hakkı verilmesi fakat TBMM Hükümeti savaşa girmişse sadece tarafsız devletlerin savaş gemilerinin boğazlardan geçmesi, Çanakkale ve İstanbul Boğazları üzerindeki belli bölgeler tespit edilerek buraların askerden arındırılması ve bu bölgelerde Boğazlar Komisyonu kurulması şeklinde görüş bildirmişlerdir.

İsmet Paşa, 8 Aralık günü yapılan toplantıda Boğazların savunmasının, İstanbul, Marmara ve Doğu Trakya’nın savunması demek olduğunu, tahkimatın kaldırılmasının bu önemli ve hayati bölgelerin savunmasız kalmasına sebep olabileceğinin altını

⁴² Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 2, T. I, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1971, s. 2-3, 50-60.

⁴³ **TBMMZC**, XXVI/1, s. 149.

çizmiştir. Boğazlarda uygulanması gereken rejimin esaslarını ise; Boğazları ve İstanbul'u karadan veya denizden gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı koruma hususunda bir garantinin sağlanması, Karadeniz'e geçecek olan donanma kuvvetlerinin kısıtlanması ve ticaret gemileri için barışta ve savaşta geçiş serbestisi tanınması şeklinde sıralamıştır. Curzon ise Boğazlar ile başkent konusunda Türk Heyeti'nin isteklerini güvenliğinin sağlanması anlamında makul karşılamıştır. Ancak Gelibolu'da bulunacak Türk kuvvetlerinin gereksiz olacağını, herhangi bir tehdit durumunda Gelibolu'ya yakın olan Bandırma'dan kuvvet takviyesinin yapılabileceğini ve bu bölgede bir jandarma kuvveti bulundurulabileceğini savunmuştur.⁴⁴ İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey, İsmet Paşa'dan gelen mesajları meclis ile paylaşmış, meclis İsmet Paşa'nın savunmasını makul karşılamıştır.⁴⁵

5- Azınlıklar Meselesi

12 Aralık 1922'de Lord Curzon, Türk egemenliği altında yaşayan azınlıkların durumlarının bütün dünya tarafından takip edildiğini bu yüzden konuyla ilgili yapılacak müzakerelere ve çıkacak kararlara yoğunlaştıklarını belirtmiş, azınlıklar için birkaç ana istekte bulunmuştur. Curzon'un konu ile ilgili tekliflerinin ilki, hem Türk hem de Yunan hükümetlerinin son dokuz yılda işlenen bütün suçları kapsayacak bir genel af ilan etmeleri yönündeydi. İkincisi ise Türk hâkimiyetinde yaşayan Hristiyanlar ile Batı Trakya'da yaşayan Müslümanların vergi karşılığında askerlik hizmetinden muaf olma hakkına sahip olmalarıydı.

İsmet Paşa ise bu konuyla ilgili olarak yaptığı konuşmada azınlıkların kışkırtılması ve dış tahriklerin engellenmesi için Türk ve Rum halklarının karşılıklı olarak mübadele edilmesini istemiş, mübadele neticesinde Türk topraklarında kalacak azınlıkların Türk anayasasının teminat ve garantileri ile yetinmelerini teklif etmiştir. İsmet Paşa, Ermenilere yurt verme gibi bir teklifin çok yersiz olacağını ve bu söylem üzerinde ısrar edilmesi halinde konferansı terk etmeye yetkili olduğunu bildirmiştir.⁴⁶ İsmet Paşa'nın bu konudaki katı tutumunun sebebi, kendisine Ankara'dan verilen talimatta altı çizilen meselelerden birinin Ermenilerle ilgili olmasıydı. Bu konuda geri adım atılmayacaktı, gerekirse savaş göze alınacaktı.⁴⁷ Ancak Türk Heyetinin bu

⁴⁴ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 1, T. I, K. I, s. 129-170.

⁴⁵ **BCA**, 030.10.218.472.24; **TBMMZC**, XXVI/1, s. 145-146.

⁴⁶ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 1, T. I, K. I, s. 180-207.

⁴⁷ **TBMMZC**, XXIV/1, s. 412.

meseledeki hassasiyetine rağmen Alt Komisyon'un toplantısına Ermeniler getirilmiş, bunun üzerine Rıza Nur Bey toplantıyı terk etmiştir. Bu husus Rauf Bey tarafından Meclis kürsüsünden dile getirilerek heyetin tutumu desteklenmiştir.⁴⁸

Lozan'da 9 Ocak 1923 tarihinde gerçekleşen oturumda İsmet Paşa, Türkiye sınırları içerisinde yaşayan herkesin eşit olduğunu ve bu sebeple askerlik görevinin azınlıklar için de geçerli olması gerektiğini belirtmiş, konu Türkiye'nin istediği şekilde karara bağlanmıştır. İsmet Paşa, genel af ile ilgili Türkiye'de uygulanmak istenen şartların yabancı devletlerdeki Müslümanlara da uygulanmasını istemiş, Ermeniler için Müttefiklerin istedikleri af ve toprak taleplerini yeniden kesin bir dille reddetmiştir.⁴⁹

E- ARA DÖNEMDE MECLİS'TE KONFERANSIN TARTIŞILMASI

1- Konferansa Ara Verilmesi

27 Ocak 1923 tarihinde Lozan'da konferansın resmi çalışmaları bitmişti ve sadece son değerlendirmeler yapılacaktı. Musul, adli kapitülasyonlar, Trakya sınırı, Müttefiklerin Türk Heyeti'nden istediği tazminat ve Türk Heyeti'nin Yunanistan'dan istediği tazminat meselelerinde orta bir yol bulunamamış, Müttefiklerin hazırladığı taslak 31 Ocak'ta komisyonlar toplantı halindeyken İsmet Paşa'ya resmen bildirilmişti. İsmet Paşa taslağı reddederse konferans kesilecekti, ancak taslağı hükümetiyle değerlendirecekse konferansa sadece ara verilecekti. TBMM bu meseleyi 28 Ocak 1923 tarihinde gizli oturumda görüşmüş, 29 Ocak tarihli meclis oturumunda Rauf Bey'in takririni kabul edilerek netice İsmet Paşa'ya bildirilmişti. Takriri göre; Lozan'da Türk Heyeti'ne sunulan taslak reddedilmiş, karşı bir taslak hazırlanarak Müttefiklere verilmesi ve bu taslağın kabul görmemesi halinde İsmet Paşa'nın Ankara'ya dönmesi istenmiştir.⁵⁰ Bunun üzerine İsmet Paşa önerileri son bir kez inceledikten sonra başta adli ve iktisadi hükümleri kabul etmemiş ve konferans kesilmiştir.⁵¹

2- Lozan Barış Konferansı'nın Birinci Döneminin Meclis'te Görüşülmesi

İsmet Paşa 20 Şubat'ta Ankara'ya dönmüş, 21 Şubat'ta konferansın birinci dönem toplantı ve kararları Meclis'te görüşülmeye başlanmıştır. Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey Lozan'daki bütün müzakerelerin zabıtlarının, protokol ve belgelerinin Meclis'e

⁴⁸ TBMMZC, XXVI/1, s. 143-144.

⁴⁹ S. L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, 1, T. I, K. I, s. 298-307.

⁵⁰ TBMMGCZ, III/1, s. 1240-1260, 1267-1271; B. Şimşir, *Lozan Telgrafları*, I, s. 448, 455.

⁵¹ S. Demirci, *Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923*, s. 120.

dağıtılması gerektiğini belirtmiştir. Meclis Reisi Ali Fuat Paşa istenilen dokümanların akşama kadar hazırlanacağını söylemiştir. Daha sonra İsmet Paşa konferansla ilgili mecliste yaptığı konuşmada konferansta son güne kadar yapılan müzakereleri detaylı bir şekilde anlatmaya başlamıştır. Konferansta tartışılan konuları, karara varılan, ihtilafta kalan ve herhangi bir karara bağlanamayan meseleleri ayrıntılarıyla aktarmıştır. Bu arada Müttefik devletlerin sundukları taslak meclise dağıtılmış ve üzerinde müzakereler yapılmıştır.⁵² 27 Şubat'ta bazı mebuslar İsmet Paşa'nın meseleler üzerindeki açıklamalarını yeterli bulmayarak, Lozan'daki diğer ülkelerin meselelere yaklaşımını detaylı dinlemek istemişlerdir. Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, sunulan taslaktan bir anlam çıkaramadığını söylemiş, İsmet Paşa'nın konferansta özellikle Musul meselesiyle ilgili siyasetini yeterli görmediğini dile getirmiştir. Musul konusunda mecliste yaygın olan görüşe göre; Milletler Cemiyeti, İngiltere'nin siyaseti lehine karar vereceği için Musul meselesi cemiyete emanet edilmemeliydi. Türk ordusunun gücü yerindeyken askeri güç kullanılarak geri alınmalıydı. Bir kısım milletvekili Musul'un şimdi alınmaması halinde bir daha geri alınamayacağını iddia etmekteydi. Bu meselede gelinen son durum olan sorunun ertelenmesi, Musul'un elden çıkmasına neden olabilirdi ve bu aynı zamanda Türk-Kürt birliğini bozmaya yönelik de bir girişimdi. Bu bakımdan İsmet Paşa, Musul meselesinde Türkiye'nin çıkarlarını yeterince savunamadığı gerekçesiyle sert eleştirilere maruz kalmış, bu sert eleştirilere çoğu zaman İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey ve eleştirilerin yoğunlaştığı sırada da Mustafa Kemal Paşa müdahale etmişti. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'nın meseleler üzerinde daha detaylı bilgi vermesini isteyenlere; bütün meselelerin detaylı açıklanamayacağı, tüm projenin Meclis'in nazarına bırakılmadığı, sadece Musul ve Karaağaç meselelerinde beyanların yapılacağı karşılığını vermişti.

Yapılan eleştirilerden birisi de heyetin Misak-ı Milli'yi feda ettiği şeklindeydi. Mustafa Kemal Paşa ise bu eleştirilerin yapılmasının Misak-ı Milli'nin tam anlamıyla bilinmemesinden kaynaklandığını söyleyerek, Misak-ı Milli'de kati çizilen bir sınırın olmadığını, sınırların milletin menfaatine göre şekil aldığını belirtmişti. Mustafa Kemal Paşa Musul meselesinin ise Müttefiklerle değil İngiltere ve Türkiye arasında çözülmesi gerektiğini, bölgeyi askeri harekât sonucu elde etmenin mantıklı bir yaklaşım olmadığını anlatmıştı. Mustafa Kemal Paşa'ya göre Musul bölgesi İngiliz işgali altındaydı ve burada seçim yapılması da mümkün değildi.⁵³

⁵² TBMMGCZ, III/1, s. 1290-1300.

⁵³ TBMMGCZ, III/1, s. 1303-1325.

Meclis'te 2 Mart günü, Lozan'da Rıza Nur'un ilgilendiği ikinci komisyonun çalışmaları değerlendirilmiş ve milletvekillerinin soruları cevaplandırılmıştır. Meclis'te Rıza Nur'un konuşması sık sık kesilmiş müzakereler tam bir tartışma havasında sürmüş, Rıza Nur'un üç buçuk saat süren açıklamalarında kırk beş mebus söz alıp sorular sormuştur. Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, İsmet Paşa'nın Lozan'da sunulan projeyi kabul ettikten sonra Ankara'ya geldiğini iddia etmiştir. Rıza Nur bu iddiayı reddetmiştir. Rıza Nur bu durumla ilgili olarak yaptığı tespit; Meclis'te çok ağır eleştirilere ve çoğu zamanda düşmanca bir tutuma maruz kaldıklarını belirtmiştir.⁵⁴

3 Mart 1923'te mecliste konferansta görüşülen iktisadi ve mali meseleler ele alınmış, Hasan Bey yapılan müzakereleri ve elde edilen sonuçları anlatarak milletvekillerinin sorularını cevaplamıştır. Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey: "... müzakeratin esası çürüktür. Çürük olduğu için bu müzakerat bir şey intaç etmez. Sebebi: Efendiler; bütün illet bir noktadadır. O da meclisimiz icrai ve teşrii salahiyeti haiz bir meclistir. Fakat Hükümetimiz adeta kabine usulü veçhile siyaset tedvir etmek istiyor. Yani yaptığı projeyi bizden saklıyor..." ifadeleriyle dikkat çekmiştir. Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, hayati meselelerde kendilerine danışılmamasını eleştirirken, Karahisar-1 Sahip Mebusu Hulusi Bey, bu durumu cinayet olarak nitelendirmiştir. Hüseyin Avni Bey, her konuda komisyonlar kurulup karşı tekliflerin hazırlanması ve meclisin aydınlatılması gerektiğini ileri sürerek, hükümetin Avrupalıların tuzağına düşmek üzere olduğunu ve barış taslağının Mondros'tan bir farkı olmadığını söylemiştir. Karahisar-1 Sahip Mebusu Mehmet Şükrü Bey ise Müttefiklere gönderilecek olan karşı teklifin kendileri tarafından bilinmediğini ve hükümetin harpten korktuğunu savunmuştur.⁵⁵

Aynı gün İsmet Paşa, Hasan Bey'in konuşmasından sonra kendisine yöneltilen soruları cevaplamış, mecliste büyük tartışmalar çıkmış, Yozgat Mebusu Feyyaz Ali Bey'in "*Paşa Hazretleri sözlerinizi işitmiyoruz*" demesi üzerine İsmet Paşa: "*Benim sesim bu kadardır. Sesinizi keserseniz dinlersiniz.*" diye cevap vermek durumunda kalmıştır. 5 Mart günü yapılan gizli birleşimde de şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. Sırrı Bey vatanın satıldığını, bir sömürge barışı yapılmaya çalışıldığını, Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey ise Türk askerinin süngüsü ile kazanılan toprakların masa başında kaybedildiğini dile getirmiş, Türkiye'nin bağımsızlığının ve bütünlüğünün bu heyetle

⁵⁴ TBMMGCZ, IV/1, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985, s. 3-26; R. Nur, **Lozan Hatıraları**, s. 206.

⁵⁵ TBMMGCZ, IV/1, s. 30-34.

sağlanamayacağını gerekçe göstererek İsmet Paşa'nın istifa edip ordudaki görevine dönmesini istemiştir. 6 Mart günü tartışmalar, şiddetli eleştirilerle devam etmiş, Erzurum Mebusu Durak Bey de, İsmet Paşa'nın şimdiki görevinden istifa ederek ordudaki görevine dönmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu söylemler üzerine Mustafa Kemal Paşa söz almış ve günlerdir aynı meseleler üzerinde birçok vekilin konuşma yaptığını, müzakerelerin bundan sonra bir fayda getirmeyeceğini belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa Lozan'a gönderilen heyetin üzerine düşen görevi tam ve eksiksiz olarak yerine getirdiğini, bundan sonra da görevini yerine getirmesi için tam ve güçlü bir desteğe ihtiyaç duyduğunu ifade etmiş, bazı mebusların bu konuda bir önerge hazırladıklarını ve kendisinin de bu önergeye destek vereceğini söyleyerek önergenin kabul edilmesini istemiştir.

Bundan sonra meclis daha rahat çalışabilecek bir duruma gelmiş, Saruhan Milletvekili Reşat Bey ve arkadaşlarının hazırladıkları önerge okunarak kabul edilmiştir. Reşat Bey'in önergesi şöyleydi: *“Müttefiklerin Lozan Konferansı neticesi olarak Heyet-i Murahhasamıza tevdi ettikleri muahede projesi istiklalimizi muhil şeraiti ihtiva ettiğinden şayan-ı kabul değildir. Müttefikler bu projenin kabulünde ısrar ettikleri halde tekliflerini katiyen reddederiz. Bu takdirde harp milletimiz için zaruri olur. Pek mühim, hayati olan Musul meselesinin hallini muvakkaten talik ve Avrupa hudutlarımızı tespit etmek için Heyet-i Murahhaslarımızın ve Heyet-i Vekilemizin verdikleri izahata muttali olduk. Mali ve iktisadi ve idari mesailde memleket ve milletimizin hukuk-ı hayatiye ve istiklaliyesini tam ve emin olarak istihsal eylemek esası dâhilinde sulh teşebbüsüne devam olunmasını ve Heyet-i Murahhasaya mezkur esasa göre vazife ve talimat vermesini teklif ediyoruz. Bilcümle memleketimizin sür'at-ı tahliyesi şart-ı katidir. Ancak neticenin her ne olacaksa bir an evvel iradesine intizar ederiz.”* Bu önerge ile Müttefiklerin verdikleri antlaşma taslağı Meclis tarafından reddedilmiş,⁵⁶ konferansa gidecek olan Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın, Rıza Nur'un ve Hasan Bey'in görevlerinden izinli sayılmaları için hazırlanan önerge 14 Nisan'da mecliste onaylanmıştır.⁵⁷

F- İKİNCİ DÖNEM LOZAN KONFERANSI VE ANTLAŞMANIN MECLİSTE ONAYLANMASI

Konferansın kesilmesinin ardından Müttefik Devletler ve Türkiye arasında ilişkiler kopmamış karşılıklı mektuplar ile bir uzlaşma sağlanmaya çalışılmıştır. İsmet

⁵⁶ TBMMGCZ, IV/1, s. 41-174.

⁵⁷ BCA, 030.10.218.473.14; TBMMZC, XXIX/1, TBMM Matbaası, Ankara, 1961, s. 124.

Paşa, hükümeti adına son notasını 7 Nisan'da Müttefiklere göndermiş ve konferansın 23 Nisan tarihinde yeniden başlatılması için yaptığı öneri Müttefiklerce uygun görülmüştür. Konferans Genel Sekreterliği, 12 Nisan 1923 tarihinde konferansın 23 Nisan'da açılacağını tüm heyetlere bildirmiş, Türk Heyeti 22 Nisan'da Lozan'a gittiğinde kalabalık bir grup tarafından karşılanmıştır.⁵⁸

1- Meselelerin Halledilmesi

Lozan'da Trakya sınırı; yapılan görüşmelerin neticesinde 4 Haziran günü Türk Heyeti tarafından teklif edildiği şekliyle, yani Meriç'in sol kıyısı yerine Meriç'in mecrası denilerek kabul edilmiştir. Ancak Türk Heyeti Batı Trakya için 1913 sınırını istemekten vazgeçmiş, ayrıca 1921 tarihli Ankara Antlaşması'nın yürürlükte kalacağı bildirilmiştir.

Irak sınırı meselesi 24 Nisan tarihli oturumda ele alınmış, İngiliz delegesi Rumbold, bu meselenin antlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonraki 9 aylık süre içerisinde Türkiye ve İngiltere hükümetleri arasında yapılacak görüşmeler sonucunda belirleneceğini, bu konuda bir anlaşmaya varılmaması durumunda ise meselenin Milletler Cemiyeti'ne götürüleceğini belirtmiştir.⁵⁹

Konferansta Bozcaada ve İmroz Türkiye'ye verilmiş, Sakız, Midilli, Limni, Sisam ve Semadirek adalarının askersizleştirilmesi ve bu adaların mahalli bir idare ile yönetilmesi kabul edilmiştir. 8 Temmuz'da yapılan müzakerelerde Türk uzmanlarının iki adayı teslim almasının ve buralarda özel yönetim kurulmasının Türklerin yetkileri dâhilinde olduğu belirtilmiştir. 4 Haziran 1923 günü yapılan oturumda, Türk Heyeti'nin Eşek, Müttefiklerin Tavşan Adaları olarak adlandırdıkları adalar Türkiye'ye bırakılmış, İsmet Paşa dünya barışının sağlanması için çok ağır bir fedakârlıkta bulunarak Meis ve Adakale adalarından vazgeçtiklerini belirtmiştir.⁶⁰

Konferansın ilk devresinin son anlarında adli kapitülasyonlara ilişkin bir uzlaşma formülü olarak ortaya atılan Montaigne Formülü, konferansın ikinci safhasında 4 Mayıs 1923 tarihinde görüşülmüş ve konferansın en tartışmalı meselelerinden birisi haline gelmiştir. Nihayetinde, Türk egemenliğindeki yabancıların herhangi bir suç işlemeleri halinde Türk vatandaşlarıyla aynı cezaya çarptırılması gibi hükümleri de içeren formül 30 Mayıs oturumunda kabul edilmiştir.⁶¹

⁵⁸ A. N. Karacan, **Lozan**, s. 279.

⁵⁹ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, I, T. II, K. II, s. 151, 178-179.

⁶⁰ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, I, T. II, K. I, s. 153-154, 204-205.

⁶¹ Ahmet Temiz, **Velid Ebuzyiya'nın Lozan Mektupları**, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s. 366.

26 Mayıs günü General Pelle başkanlığında yapılan toplantıda Türk - Yunan tazminat meselesi ele alınmış, Rumbold Türk Heyeti'nin tazminat isteğini ve tezlerini haklı bulmuş fakat Mütteliklerin Türk Heyeti'ne birçok taviz verdiğini, özellikle Türk Heyeti'nden işgal giderlerini istemekten vazgeçmelerinin göz ardı edilmeyecek bir taviz olduğunu ileri sürmüştür. İsmet Paşa ise konuşmasında; yapılan büyük tahribatı hatırlatarak Yunan ordusunun işgaller sırasında verdiği zararın onarılması halinde tazminattan vazgeçeceklerini bildirmiş fakat sorunun bu şekilde çözüme ulaştırılmasının zorluklarını da ortaya koyarak Karaağaç'ın Türkiye'ye bırakılmasını istemiştir. Toplantı sonunda İsmet Paşa'nın tüm istekleri kabul edilmiş ve Yunanistan'dan istenilen tazminattan vazgeçilmesi karşılığında Karaağaç'ın TBMM Hükümeti'ne bırakılmasına karar verilmiştir.⁶²

11 Temmuz'da yapılan toplantıda ise tahliye meselesi görüşülmüş, İstanbul, Çanakkale ve Gelibolu'nun tahliyesinin, antlaşmanın TBMM tarafından onaylanmasından hemen sonra başlaması kararlaştırılmıştır.⁶³

17 Temmuz 1923 tarihinde yapılan toplantıdaki tartışma sonrasında Fransız delege Pelle, Muharrem Kararnamesi ve borç faizlerini antlaşmanın dışında bırakmayı kabul etmiştir. Osmanlı Devleti'nin 1854 yılından 1914 yılına kadar aldığı borçların, Balkan devletleri ile Asya'da kurulan yeni devletler arasında, aldıkları arazinin 1911 ve 1912 yılları ortalama gelir oranlarına göre bölüştürülmesi karara bağlanmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin borçları toplam 15 devlet arasında adil şekilde paylaştırılmış, borçları yüklenen devletlerin TBMM Hükümeti ile birlikte hisselerine düşen borçları faizsiz olarak antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten başlamak üzere 20 yılda ödemesi kararlaştırılmıştır. Daha önce ödenen borçlar ise anaparadan ve faizden düşürülmüştür.⁶⁴

2- İmza Töreni

Lozan'da müzakereler bittikten sonra konferansın genel sekreteri Massigli, öncelikle İsmet Paşa'yı taktim ederek antlaşmayı imzalamaya davet etmiştir. Türk Heyeti'nin antlaşmayı imzalaması yedi dakika sürmüş, Türk Heyeti'nden sonra sırayla, İngiliz, Fransız, İtalyan ve diğer delegeler antlaşmayı imzalamışlardır. İmzaların atılmasından sonra İsviçre Cumhurbaşkanı bir konuşma yapmış ardından Rumbold ve

⁶² S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, I, T. II, K. I, s. 280-290.

⁶³ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, I, T. II, K. II, s. 204-209.

⁶⁴ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, I, T. II, K. I, s. 315-321.

İsmet Paşa birer konuşma yaparak tüm heyet üyelerine ve İsviçre'ye teşekkür etmişlerdir.⁶⁵

3- Lozan Barış Antlaşması'nın Meclis'te Görüşülmesi ve Onaylanması

Lozan Antlaşması'nın TBMM tarafından bir an önce onaylanması gerekmektedir. Çünkü İstanbul ve Boğazların boşaltılması ile ilgili olan sözleşme, antlaşmanın onayından sonra yürürlüğe girecekti ve Musul meselesinin halledilmesi için belirlenen süre antlaşmanın onayı ile başlayacaktı.⁶⁶ 1 Nisan 1923'te meclisin yenilenmesiyle ilgili kanun teklifi 120 imzalı bir tavrile Meclis'e sunulmuştu.⁶⁷ Tavrilerin gerekçesi; memleketin kurtarılması amacı ile toplanan TBMM'nin gelecek nesillerin takdirini kazanacak şekilde görevini tamamladığı ve ihtiyaç duyulan barışın elde edilmesi için seçime gidilmesi gerektiği yönünde oluşturulmuştu. Ayrıca işgalden kurtulan bölgelerde de seçim yapılarak tam anlamıyla bütün halkı temsil eden bir meclisin oluşturulmasının gerekliliği de vurgulanmıştı.⁶⁸ İkinci Meclis çıkardığı 270 mebusla 1 Ağustos'ta açılmış ve Mustafa Kemal Paşa Meclis Başkanı seçilmişti. İkinci Meclis'te, Birinci Meclis'e göre az olsa da, antlaşmanın hükümleri olumsuz yönde eleştirilmiş ve hatta ret oyu kullananlar bile olmuştur.

Lozan Antlaşması, İsmet Paşa'nın ülkeye dönmesi ile 21 Ağustos'ta mecliste görüşülmeye başlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasıyla başlayan görüşmeler 23 Ağustos'ta antlaşmanın onaylanması ile sona ermiştir.⁶⁹ Mecliste devam eden müzakerelerde birkaç mebus antlaşmaya yönelik eleştirilerde bulunmuş, Mersin Mebusu Niyazi Bey, İstanbul Mebusu Hamdullah Suphi Bey ve Urfa Mebusu Yahya Kemal Bey (kendisi de bir süre konferansta bulunmuştu) daha çok sınırlar konusu üzerinde durmuşlardır. Özellikle güney sınırının yanlış çizildiğini sınırlar dışında kalan Hatay gibi şehirlerde Türklerin kaldığını ve bu durumun ekonomik alanda sorunlar ortaya çıkaracağını dile getirmişlerdir. Niyazi Bey, bazı mebusların antlaşmanın geneliyle meşgul olduklarından ve Sevr projesiyle mukayese ettiklerinden dolayı antlaşmayı savunup alkışladıklarını ileri sürmüştü. Sözlerine devam ederek "...Lozan Antlaşması şanlı büyük imparatorluğun hesabının tasfiyesi anlamına geliyor. Bu antlaşmanın siyasi hükümleriyle bizim Mısır ve Sudan'dan, Kıbrıs'tan, Adalar'dan, Trablusgarp'tan ve

⁶⁵ A. Temiz, **Velid Ebuzyiya'nın Lozan Mektupları**, s. 657.

⁶⁶ İsmet İnönü, **Hatıralar**, (Yay. Haz.: Sabahattin Selek), Bilgi Yayınevi, Ankara, Ağustos 2014, s. 419.

⁶⁷ **TBMMZC**, XXVIII/1, TBMM Basımevi, Ankara, 1992, s. 294.

⁶⁸ İ. Paşa, **Hatıralar**, s. 376-377.

⁶⁹ **TBMMZC**, I/2, TBMM Matbaası, Ankara, 1961, s. 111-222.

bütün kıtalar üzerindeki hukukumuzdan, unvanlarımızdan feragat ettiğimiz ifade ediyor...” iddialarında bulunmuştur. 1921 tarihli Ankara Antlaşması ile Suriye hududunun geçici olarak belirlendiğini, Lozan Antlaşması ile bu sınırın ulusal sisteme dahil edildiğini belirtmiştir. Niyazi Bey, Ankara Antlaşması’nın imzalandığı günlerde işgallerin devam etmesi dolayısıyla üzerinde çok durulmadan sınırın çizildiğini ancak Lozan görüşmelerinde yeterince zaman olduğunu ancak geçici olarak belirtilen sınırın düzeltilmediği iddialarını da sözlerine eklemiştir. Niyazi Bey Hataylı Türklerin imzalayarak gönderdikleri bir telgrafi kürsüden okuduktan sonra konuşmasını sonlandırmıştır. Hamdullah Suphi Bey “... *Delegasyonumuzun Lozan’dan buraya getirdiği antlaşmayı onaylayanların biri de benim. Anadolu’da cereyan eden olaylar, askeri açıdan değerlendirildiği vakit, ne kadar ağır şartlarla kuşatılmış ise Lozan’da cereyan eden mücadele de aynı şartlarla kuşatılmıştı. Türk zaferi Lozan’da elde edilen zaferle tamamlanmıştır... Yazık ki bazı zayıf noktaları var...*” diyerek güney sınırını kastettiğini sonraki cümleleriyle açıklamıştı. Menteşe Mebusu Şükrü Bey ise Trakya sınırına değinerek, Lozan’da imzalanan antlaşmayı 1913 sınırını koruyamadığı için reddettiğini dile getirmiştir. Tekirdağ mebusu Faik Bey de Trakya sınırını eleştirmiş, mübadele sözleşmesinde Batı sınırının yanlış çizilmiş olduğunu iddia etmiştir. Ertesi gün yapılan görüşmelerde ilk sözü İzmir Mebusu Mustafa Necati Bey almış ve antlaşmanın tamamlanmadığını ileri sürerek, imzadan sonraki bırakılan meseleler üzerinde durmuş, kapitülasyonların tamamen kaldırılmadığını, bu sebeple antlaşmayı onaylamak için oy vermeyeceğini bildirmiştir. Yunanistan’dan tazminat olarak 4 milyar altın frank alınması gerekirken bu paranın Yunanistan’a hibe edildiğini belirtmiştir. Yunanistan’dan alınamayan tazminatın imzacı devletlerden tahsil edilmesi gerektiği önerisinde bulunmuştur. Saruhan Mebusu Vasıf Bey de Avrupalı hâkimlerin Türk mahkemelerinde bulunmasını eleştirmiş, antlaşmayla iktisadi ve ticari bağımsızlığın tam olarak elde edilemediğini ileri sürmüştür.⁷⁰

İstanbul Mebusu Süleyman Sırrı Bey ise Avrupa basınının Lozan Antlaşması’nı Türklerin zaferi olarak gördüğünü, antlaşmanın genel olarak ele alınması gerektiğini, sınırların dışında kalan toprakların da zamanla ülkeye dâhil edilebileceğini ve antlaşmayla önemli meselelerin halledildiğini belirtmiştir. Bozok Mebusu Avni Bey de Sevr Antlaşması’nın yerine önlerine şerefli bir antlaşma getirildiği için Mustafa Kemal Paşa ve onun çevresinde bulunan kadroya teşekkürlerini bildirmiş, Karesi Mebusu Ahmet

⁷⁰ TBMMZC, I/2, s. 223-251.

Süreyya Bey ve İstanbul Mebusu Abdurrahman Şeref Bey'ler de konuşmalarında antlaşmanın bağımsızlık anlamına geldiğinin altını çizmişlerdir. Ayrıca konferans sonrasına bırakılan meselelerin zamanla çözümlenebileceği belirtilmiştir. Aynı zamanda Abdurrahman Şeref Bey yaptığı uzun konuşmasında; "...*Efendiler! Bu Sulh Antlaşması, genel tarihe tam müstakil, tam hâkim ve tam devlet manasını taşıyan yeni bir siyasi ve sosyal varlığı doğurmakla da kalmıyor. Bugün dünyada mevcut olan devletlerin büyük kısmına nazaran saf ve tam homojen bir devlet doğuyor...*" ifadelerini kullanmıştır. Hariciye Encümeni Mazbata Muharriri Menteşe Mebusu Tevfik Bey ise yaptığı konuşmada tüm eleştirilere cevap vermiştir.⁷¹

23 Ağustos günü İsmet Paşa Meclis kürsüsüne çıkmış ve uzunca bir konuşma yapmıştır. İsmet Paşa konuşmasına Birinci Dünya Savaşı ve Mondros Mütarekesi sonrasındaki günleri hatırlatarak başlamış, siyasi mücadelenin Mudanya Mütarekesi ile başladığını, akabinde Lozan'da yaklaşık dokuz ay süren konferans esnasında Avrupa'nın büyük devletleriyle muhatap olunduğunu belirtmiştir. İsmet Paşa Lozan'a kendisiyle birlikte gönderilen heyetteki arkadaşlarına, özellikle Rıza Nur ve Hasan Beylere teşekkür etmiş, savaş yıllarında ve barış görüşmelerinin sürdürüldüğü günlerde en büyük destekçisinin Mustafa Kemal Paşa olduğunu vurgulamıştır. İsmet Paşa ayrıca mecliste yapılan tüm olumsuz eleştirilere tek tek cevap vermiştir. Meselelere kısa şekilde değinerek konferansı özetlemiş, mücadeleler akabinde varılmak istenen sonucun Lozan Antlaşması ile sağlanmış olduğunu belirtmiş ve Boğazlar Sözleşmesi ve yapılan diğer sözleşmelere de özetle temas etmiştir. Barış sürecinin başlaması için bir an önce antlaşmanın onaylanmasının ve artık ülkenin iç sorunlarıyla uğraşılmasının gerektiğini vurgulamıştır.

Görüşmelerden sonra Ali Fuat Paşa'nın başkanlığında aynı gün yapılan oturumda, Lozan Barış Antlaşması'na ilişkin yasa tasarısının görüşülmesine geçilmiş, Hariciye Komisyon'un hazırladığı yasa tasarısının bütün maddeleri aynen kabul edilmiştir. Her bir yasa tasarısının ayrı ayrı oylaması yapılmıştır. Birinci Kanun'un oylamasına 227 kişi katılmış ve 14 oya karşı 213 oyla kabul edilmiştir. İkinci Kanun'un oylamasına 220 kişi katılmış ve 14 oya karşı 206 oyla kabul edilmiştir. Üçüncü Kanun'un oylamasına 221 kişi katılmış ve 13 oya karşı 208 oyla kabul edilmiştir. Dördüncü Kanun'un oylamasına 225 kişi katılmış ve 13 oya karşı 212 oyla kabul edilmiştir. Oylamada, Ali Cenani Bey (Gaziantep), Besim Bey (Mersin), Faik Bey (Edirne), Hoca Esad Efendi (Menteşe), Kılıç

⁷¹ TBMMZC, I/2, s. 252-260.

Ali Bey (Gaziantep), Mustafa Necati Bey (İzmir), Necib Bey (Mardin), Niyazi Bey (Mersin), Şeyh Safvet Efendi (Urfa), Şükrü Kaya Bey (Menteşe), Vasıf Bey (Saruhan), Yahya Kemal Bey (Urfa) ve Zamir Bey (Adana) ret oyu kullanmışlardır.⁷²

⁷² TBMMZC, I/2, s. 264-291.

SONUÇ

Mudanya Mütarekesi ve Lozan Barış Antlaşması Milli Mücadelenin en önemli dönüm noktalarından ikisidir. Mudanya Mütarekesi ile ateşkes sağlanmış, Lozan Anlaşması ile de kalıcı barış tesis edilmiştir. Bu iki önemli gelişme doğal olarak hem TBMM hem de onun içinden çıkmış hükümet açısından üzerinde dikkatle durulan süreçler olmuştur. Mudanya'da yürütülen görüşmeler TBMM'nin de gündemine gelmiş ve milletvekilleri yürütülen politikaları büyük oranda desteklemişler bununla ilgili mecliste derin görüş ayrılıkları yaşanmamıştır.

Lozan Konferansı görüşmeleri ise hem görüşmeleri yürüten heyet, hem hükümet hem de meclis açısından oldukça güç ve yıpratıcı olmuştur. Bunun en önemli sebebi burada yüzlerce meselenin çözüme bağlanması zorunluluğu ve imzalanacak anlaşmanın nihai anlaşma olacak olmasıdır. Lozan'da Ankara Hükümetini temsil eden heyet görüşmeleri büyük ölçüde hükümetle birlikte sürdürmesine rağmen hükümetin birçok konuda meclisi ikna etmesi kolay olmamış bu da Lozan'da yürütülen siyasetle ilgili meclisten zaman zaman itirazların yükselmesine neden olmuştur. Hükümet, Lozan müzakereleriyle ilgili olarak ortaya çıkan bu itirazları dinleyip bunlara kendi düşüncesi çerçevesinde cevaplar vermesine rağmen meclis hiçbir zaman yüzde yüz ikna olmamış bu durum anlaşmanın yeni mecliste tasdikinde de kendisini göstermiştir.

KAYNAKÇA

1- Arşivler

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

2- Resmi Yayınlar ve Tutanaklar

TBMMZC, XXIII/1, TBMM Basımevi, Ankara, 1960.

TBMMZC, XXIV/1, TBMM Matbaası, Ankara, 1960.

TBMMZC, XXVI/1, TBMM Basımevi, Ankara, 1961.

TBMMZC, XXVIII/1, TBMM Basımevi, Ankara, 1992.

TBMMZC, XXIX/1, TBMM Matbaası, Ankara, 1961.

TBMMZC, I/2, TBMM Matbaası, Ankara, 1961.

TBMMGCZ, III/1, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985.

TBMMGCZ, IV/1, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985.

3- Kitaplar

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik, **Trakya'da Milli Mücadele**, I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1973.

DEMİRCİ, Sevtap, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, Çev. Mehmet Moralı, Alfa Yayınları, İstanbul, Mayıs 2011.

EYYUPOĞLU, İsmail, **Mudanya Mütarekesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

İNÖNÜ, İsmet, **Hatıralar**, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınları, Ankara Ağustos 2014.

_____, DeFTERler, Hazırlayan: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Haziran 2016.

KARACAN, Ali Naci, **Lozan**, Nokta Kitap Yayınları, İstanbul, Kasım 2007.

MERAY, Seha L, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 1, T. I, K. I, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969.

_____ **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 1, T. I, K. II, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1970.

_____, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 2, T. I, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1971.

_____ **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 1, T. II, K. I, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1972.

_____ **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 1, T. II, K. II, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1972.

NUR, Rıza, **Lozan Hatıraları**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1991.

SONYEL, Salahi R, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986.

_____ **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.

SOYSAL, İsmail, **Tarihçeler ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, I, (1920 – 1945), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

ŞİMŞİR, Bilal, **Lozan Telgrafları I**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.

TENGİRŞEK, Yusuf Kemal, **Vatan Hizmetinde**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

TEMİZ, Ahmet, **Velid Ebuuzziya'nın Lozan Mektupları**, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.

WALDER, David, **Çanakkale Olayı**, Çev. M. Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971.

YAVUZ, Ahmet, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, 3/I, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1975.